

Irmina Rostek

Akademia Ignatianum, Kraków

e-mail: irmina.rostek@ignatianum.edu.pl

UJĘCIE DIACHRONICZNE W BADANIACH NAD ROZWOJEM

ABSTRACT

Diachronic approach in developmental studies

The purpose of this article was to present selected examples of diachronic studies. The research on youthful idealism (Szuman, Pieter, Weryński, 1933; Gurycka, 1991, Szafrńska, 2001) and the research on the image of family reflected in the language of preschool children (Zgółkowa, Bułczyńska, 1987; Czerniej, 2011) were presented. Another purpose was to justify the reasonableness of promoting the idea of conducting this type of research, especially in the field of developmental psychology. The diachronic approach, provided that it is used with the correct past orientation, allows to capture the nature and extent of changes in the life span, as well as changes in a civilization.

Key words: diachronic approach, youthful idealism, cognitive representation of family, past temporal orientation.

Słowa kluczowe: podejście diachroniczne; idealizm młodzieńczy; reprezentacja poznawcza rodziny; perspektywa przeszłościowa.

Badania diachroniczne – geneza i wykorzystanie w psychologii

Nie będzie zapewne odkrywcze stwierdzenie, że opracowanie odpowiedniego planu badań społecznych jest procesem żmudnym, czasochłonnym i niejednokrotnie frustrującym. Po ustaleniu celów oraz aspektów takiego badania nadchodzi, jak twierdzi Earl Babbie (2007), moment rozważania zestawu różnych możliwości związanych z wymiarem czasowym badań. Wskazując na dwie podstawowe opcje – zbierania obserwacji mniej więcej w tym samym czasie oraz rozłożenia ich w dłuższym okresie – autor ten stawia główne pytanie: „Czy opisy oraz wyjaśnienia, wynikające z konkretnych badań, trafnie

przedstawiają sytuację sprzed 10 lat, sytuację za 10 lat czy wyłącznie sytuację obecną?” (Babbie, 2007, s. 121).

Przeciwstawienie badaniom synchronicznym badań diachronicznych jest, jak wyjaśnia Piotr Sztompka (2010), konsekwencją zaproponowanego przez Augusta Comte’a podziału na statykę i dynamikę społeczną. Badania synchroniczne były zatem definiowane jako spojrzenie na społeczeństwo w bezruchu, natomiast badania diachroniczne – jako spojrzenie na społeczeństwo w ruchu i skupienie się na zachodzących w nim zmianach. Przeciwstawienie statyki i dynamiki jest jednak w opinii Sztompki zwodnicze, gdyż nie można sobie wyobrazić żadnych niezmiennych obiektów, jednostek czy struktur. W sposób naturalny dominujące stało się zatem podejście dynamiczne, procesualne, a współczesna nauka, kiedy mówi o podstawowych składnikach rzeczywistości, zajmuje się raczej zdarzeniami niż rzeczami, raczej procesami niż stanami. „Całą rzeczywistość społeczną wypełniają zjawiska dynamiczne, jest to strumień zmian o różnej prędkości, intensywności, rytmie i tempie” (Sztompka, 2010, s. 25). Metodologiczną konsekwencją dynamicznego ujmowania życia społecznego jest podważenie zasadności prowadzenia badań wyłącznie synchronicznych i przewaga perspektywy diachronicznej.

Szczególne zainteresowanie badaniami diachronicznymi odnotowuje się w obrębie analiz prowadzonych przez językoznawców. Dzieje się tak, gdyż pozwalają one na ukazanie przeobrażeń, jakim podlegają w czasie język oraz językowa reprezentacja świata w umyśle. Jak podkreślają Katarzyna Stawiarska i Maria Kielar-Turska (2014), na gruncie badań psychologicznych stosunkowo rzadko wykorzystuje się jednak ten sposób analizy danych, choć pozwala on między innymi na wykazanie ważkich zmian zachodzących w ujmowaniu rzeczywistości, a więc w budowaniu reprezentacji poznawczej.

W ramach badań psychologicznych ujęcie diachroniczne wydaje się szczególnie atrakcyjne w obrębie badań prowadzonych przez psychologów rozwojowych. Fakt ten podkreśla Kielar-Turska (2012), analizując zjawisko zmienności dziecięcych autorytetów, zauważając, że ujęcie diachroniczne pozwala na badanie nie tylko zmian zachodzących w toku życia jednostki, lecz także tych w rozwoju cywilizacyjnym.

Odkładając na bok pierwszy z nurtów diachronicznych badań nad rozwojem – nurt badań podłużnych – pragnę poświęcić więcej uwagi nurtowi drugiemu, w którym poprzez replikację badań prowadzonych przez niegdysiejszych badaczy rozwoju człowieka analizuje się zmiany o charakterze cywilizacyjnym.

Badania nad idealizmem młodzieńczym (1933/1991/2001)

Szumanowska koncepcja idealizmu (1933), choć zakorzeniona w tradycji filozoficznego rozumienia tego pojęcia, jest w rzeczywistości autorską koncepcją, w której pojęcie idealizmu współwystępuje z oznaczeniem „subiektywny” i oznacza: „System ideałów, koncepcję rzeczywistości doskonałej, która była-

by odpowiednią i w pełni zadawalającą dla jaźni ludzkiej, jej potrzeb i norm uczuciowych i duchowych” (Szuman, Pieter, Weryński, 1933, s. 16). Koncepcja ta opiera się na trzech założeniach. Po pierwsze – idealizm jest najbardziej charakterystyczną cechą psychiki młodzieńczej; po drugie – powstaje u człowieka właśnie w wieku młodzieńczym; po trzecie – idealizm młodzieńczy ma swoiste cechy, które odróżniają go od idealizmu ludzi dorosłych. Idealizm pełni funkcję ochronną wobec wrażliwej psychiki młodzieńczej, stanowiąc przy tym materiał, na bazie którego dokonuje się transformacja niedojrzałej psychiki w psychikę dojrzałą.

Badając młodzieńczy idealizm, Szuman posłużył się dwoma źródłami informacji: ankietą oraz pamiętnikami nadesłanymi przez młodzież z całego kraju w odpowiedzi na apel prasowy. Zetknięcie z pamiętnikami pisanymi przez młodzież w okresie dwudziestolecia międzywojennego stanowiło inspirację do przygotowania pracy magisterskiej zatytułowanej *Idealizm współczesnej młodzieży* (Szafrńska, 2001). Jedno z pytań postawionych w tej pracy dotyczyło tego, czy idealizm jest, jak chciał Szuman, „najcharakterystyczniejszą cechą psychiki młodzieńczej”, a zatem czy charakteryzuje także młodzież żyjącą w innych niż Szumanowskie czasach. Przygotowując niniejsze opracowanie, przestudiowałam materiały pochodzące z okresu, w którym powstawała koncepcja Szumana, lat powojennych, czasu transformacji ustrojowej oraz okresu przełomu wieków XX i XXI. Początkowo wydawało się, że przeprowadzona analiza dostarcza sprzecznych informacji dotyczących powszechności idealizmu w którymkolwiek z badanych okresów, jak również w ciągu całego badanego czasu.

W materiałach z lat 30. XX wieku, obok danych płynących z badań Szumana, wskazujących na powszechność młodzieńczego idealizmu, odnaleziono i takie, które zjawisku temu zaprzeczały. Jak pisze Marcin Stanisław Gillet w publikacji z 1933 roku, w którym wydana została praca Szumana:

„Młodzież dzisiejsza, „wychowywana w tempie przyspieszonym, zgodnie z nastrojem chwili, odcięta od wszelkiego związku z przeszłością, okazuje znacznie większe zainteresowanie dla życia zewnętrznego niż dla wewnętrznego. Woli życie czynne od życia umysłowego czy też kontemplacyjnego. (...) Pokolenie dzisiejsze jest wrogiem myśli. Kultowi idei przeciwstawia ono kult rzeczywistości i czynu” (Gillet, 1933, s. 444).

Podobnie niejednoznacznie malował się obraz idealizmu młodzieży lat 50. i 60. XX wieku. Przegląd rozważań dotyczących tego zagadnienia przygotowany przez Marię Żebrowską (1986) dowodzi, że badacze okresu dorastania z jednej strony wskazywali na uniwersalność idealizmu, rozumianą jako powszechność wysokich ideałów dotyczących siebie, rodziny, przyjaciół, ojczyzny, „moralny perfekcjonizm” młodzieńczy i zaabsorbowanie przez młodzież kwestiami szczęścia ludzkości; z drugiej jednak strony podkreślali konkretność, trzeźwość, rzeczowość i sceptycyzm młodzieży, podziw dla techniki, pragnienie dostatku, realizm i rezerwę w stosunku do polityki oraz rozgoryczenie, brak wiary w przyszłość, rozczarowanie do wszelkich ideałów.

Spółeczeństwa, jak twierdzi Pitrim Sorokin (za: Sztompka, 2012), w sposób cykliczny przechodzą od mentalności materialistycznej do idealistycznej. Można zatem założyć, że przedstawiona powyżej sprzeczność w doniesieniach badaczy wynika z faktu, że prowadzone przez nich rozważania ujmowały rzeczywistość w różnych momentach powtarzającego się cyklu. Należy jednak podejrzewać, że uzasadnienie jest prostsze. Idealizm jest zjawiskiem nacechowanym emocjonalnie, pożądanym w pewnym kontekście, w innym zaś odrzucanym. A zatem, „zdrową” młodzież socjalistyczną, opisywaną przez badaczy radzieckich, cechuje trzeźwość, rzeczowość i realizm, idealistyczne mrzonki przypisywane są dorastającej w tym samym czasie „zepsutej” młodzieży kultury Zachodu.

W rozważaniach Szumana młodzieńczy idealizm jest zjawiskiem wartościowanym zdecydowanie pozytywnie – to klucz do furtki prowadzącej do dorosłości, w której idealizm w swej praktycznej postaci pozwala na stawianie i realizowanie ambitnych celów i przedsięwzięć. Powtarzając po 58 latach badania Szumana, Antonina Gurycka (1991) poszukiwała przejawów idealizmu w poglądach młodzieży młodszej o ponad pół wieku od tej badanej przez Szumana. Autorka ta wskazała na istotne zmiany w młodzieńczym światopoglądzie. Analizując odpowiedzi adolescentów na pytania Szumanowskiej ankiety, autorka wskazuje, że idealizm przestał być charakterystyczną cechą psychiki młodzieńczej. Młodzież z badań Guryckiej, inaczej niż u Szumana, nie potrafi jednoznacznie określić swojego stosunku do idealizmu – dominującym typem jest typ pośredni, zawieszony między idealizmem a materializmem (w badaniach Szumana 60% młodzieży deklaruje bycie idealistą, w badaniach Guryckiej 50% – reprezentowanie typu pośredniego). Młodzież, zarówno ta badana przez Szumana, jak i Gurycką, ma trudności ze zdefiniowaniem, czym jest idealizm. Najczęściej występująca pod koniec XX wieku (w 25% przypadków) definicja utożsamia idealizm z działaniem w imię ideałów. Znaczna część młodzieży uważa, że nie warto być idealistą (35%), co odróżnia ją od młodzieży z lat 30. (brak niestety dokładnych danych z badań Szumana), co pozostaje w powiązaniu z popularnością stwierdzeń, że idealizm może stanowić źródło rozterek i słabości, a ideały częściej doznają porażki, niż się realizują. Znaczna część badanej młodzieży nie czuła się nigdy bliska ideału (34%, zaś 40% nie odpowiedziało na to pytanie) oraz nie wierzy w szczęście idealne (24%).

W kolejnych badaniach z przełomu wieków (Szafrńska, 2001) częściowo potwierdzono obserwacje Guryckiej. Dominującym typem jest typ pośredni (65%), a młodzież wskazuje nie tylko na pozytywne, lecz i na negatywne skutki idealizmu. Powiększa się grupa młodzieży nie wierzącej w szczęście idealne (47%). Jednocześnie większa jednak niż u Guryckiej grupa młodzieży twierdzi, że idealistą być warto (50%) oraz czuła się bliska ideału (50%). Przejawy pozostałości idealizmu młodzieńczego Gurycka odnajduje w odpowiedziach na pytania dotyczące miłości, poezji oraz wizji życia. Młodzież w jej badaniach, a także w badaniach późniejszych, podobnie jak w czasach Szumana, odrzuca

tezy wiążące miłość wyłącznie ze zmysłowością, poezję z iluzją i pustą grą słów, a życie z walką o byt.

Szuman (a za nim późniejsze autorki), jak wspomniano, posługiwał się w badaniach nad idealizmem ankietą, której język mógł wprawiać w konfuzję młodzież końca XX wieku. Owe przykładowe fragmenty: „Udowodnij prawdziwość lub błędność następujących twierdzeń: a) miłość jest tylko zmysłowością, b) życie jest tylko walką o byt, c) poezja jest po prostu iluzją i pustą grą słów”, stawiały młodzież przed wyzwaniem większym niż wybór jednej z gotowych odpowiedzi, do czego obecnie jest przyzwyczajana w toku nauki szkolnej. Wątpliwości dotyczące możliwości uzyskania pełnego wglądu w młodzieńczy idealizm poprzez analizę odpowiedzi na archaiczną ankietę skłoniły do poszukiwania alternatywnych sposobów pozyskiwania danych. Opierając się na treści ankiety, opracowano interaktywny warsztat dotyczący idealizmu (Szafrńska, 2001), w którym nie posługując się słowem „idealizm”, poruszano tematy, w jakich młodzieńczy idealizm mógł się ujawniać. W zaproponowanych ćwiczeniach młodzież odsłaniała własny system wartości, oczekiwania wobec siebie i świata, obraz relacji interpersonalnych, wizję przyszłości. W trakcie warsztatów ta sama młodzież, która w ankiecie nie potrafiła zdefiniować, czym jest idealizm, oraz najchętniej plasowała się na stanowisku między idealizmem a materializmem, ujawniała w sposób nieskrępowany ową marzycielskość, która pozwala młodzieży, jak pisał Szuman, na realizację swojego wyidealizowanego, dobrego, szczęśliwego świata (Szuman, Pieter, Weryński, 1933, s. 94).

Powyższa obserwacja naprowadza na trop istotnego metodologicznego dylematu, pojawiającego się podczas prowadzenia badań diachronicznych, a mianowicie – w jaki sposób badać określone zjawisko na przestrzeni czasu, skoro przemianie ulega nie tylko ono samo, lecz również warsztat, jakim posługują się badacze reprezentujący kolejne pokolenia. Badacz zostaje zatem zmuszony do rozstrzygnięcia, czy stosując onegdaj stosowane narzędzia, będzie w stanie uchwycić pełen obraz interesujących go zmian, lub, z kolei, czy aktualizując narzędzia na pewno będzie badać wciąż to samo zjawisko. W przedstawionych powyżej badaniach podjęta została próba znalezienia rozwiązania kompromisowego, w którym oprócz wykorzystania oryginalnych narzędzi stosuje się ich uaktualnione wersje.

Obraz rodziny w języku dzieci w wieku przedszkolnym (1987/2011)

Jak wspomniano we wstępie, ujęcie diachroniczne cieszy się dużym zainteresowaniem na gruncie badań językoznawczych, w psychologii zaś ciągle jeszcze pozostaje stosunkową rzadkością. Na tym tle wyróżniają się zatem badania Katarzyny Czerniej (Stawiarskiej) (2011) przedstawione w pracy magisterskiej zatytułowanej *Rodzina i media w słowniku dziecka średniego dzieciństwa. Ujęcie diachroniczne*.

Punktem odniesienia dla prowadzonych przez autorkę rozważań były przeprowadzone przez Halinę Zgółkową i Katarzynę Bułczyńską (1987, 1990) w latach 80. XX wieku badania nad słownictwem dzieci przedszkolnych. Bogaty materiał został zebrany przez wspomniane badaczki w żmudnym procesie transkrypcji monologów, opowiadań i rozmów z dziećmi w wieku od 3 do 7 lat. Próby dziecięcych wypowiedzi zbierane były przez różne osoby z otoczenia dziecka: rodziców, nauczycieli, krewnych i same autorki opracowania. Nagrania dokonywano podczas zabaw, rozmów z dorosłymi, oglądania ilustracji w książkach, etc.

Pobierając próbki wypowiedzi dziecięcych ćwierć wieku później, Katarzyna Czerniej (Stawiarska), dysponująca znacznie mniejszymi możliwościami, jeśli chodzi o zakres prowadzonych badań, zdecydowała się na zastosowanie jednolitych narzędzi, których celem było wywołanie wypowiedzi dzieci na dany temat. Materiał zebrany za pomocą autorskich narzędzi: Album Oli, Nazywanie i Rozumienie Relacji Rodzinnych oraz Opowiedz Mi o Swojej Rodzinie, pozwolił na stwierdzenie wielu interesujących prawidłowości związanych ze zmianą obrazu świata posiadanego przez dzieci w wieku przedszkolnym, jaka zaszła w ciągu 25 lat.

Z badań Czerniej można wywnioskować, że obraz rodziny, jaki miały dzieci badane przez Zgółkową i Bułczyńską w ostatnim ćwierćwieczu XX wieku, w dużej mierze odpowiada obrazowi posiadanemu przez dzieci pierwszej dekady XXI wieku. Obie grupy osób badanych, mówiąc o rodzinie, używały bardzo podobnych słów na oznaczenie relacji pokrewieństwa, wydaje się zatem, że obszar rodziny w słowniku dziecka jest stabilny i mało podatny na zmiany. Zarówno współczesne dzieci, jak i te z lat 80. XX wieku, odwołując się do relacji rodzinnych, najczęściej wspominały mamę i tatę, co pokazuje, jak wielkie znaczenie w dziecięcym świecie pełnią rodzice.

W badaniach Czerniej zaobserwowano przy tym interesujący wzrost pozycji ojca w słowniku dzieci i towarzyszący mu spadek pozycji matki. Stawiarska i Kielar-Turska (2014) interpretują uzyskane wyniki w kontekście zmiany pełnienia ról rodzinnych, która przeniknęła do języka współczesnych dzieci, a wyraża się w częstszym mówieniu o ojcu. Zmianę zaobserwowano nie tylko w przypadku pojęcia ojca, spadła również frekwencja mówienia o dalszych członkach rodziny: babci, cioci, wujku, co interpretowane jest przez autorki jako wyraz osłabienia relacji rodzinnych we współczesnym świecie. Więcej miejsca w wypowiedziach dzieci zajmują słowa dotyczące samego dziecka, co tłumaczy się jest większą popularnością modelu rodziny z jednym dzieckiem oraz promocją metod wychowawczych akcentujących jego autonomię i sprawstwo. Autorki twierdzą, że przeprowadzone badania diachroniczne pozwoliły na stwierdzenie, że zmiany kulturowe w obrębie rodziny, jakie zaszły na przełomie XX i XXI wieku, znalazły swój wyraz w reprezentacji poznawczej dzieci i w ich języku.

Przedstawione powyżej refleksje skłaniają do powrotu do rozważań Sztompki (2010) przytoczonych we wstępie. Według tego autora, przeciwsta-

wienie statyki i dynamiki jest zwodnicze, gdyż nie można sobie wyobrazić żadnych niezmiennych obiektów, jednostek czy struktur. Wydaje się, że przeciwstawienie to jest zwodnicze podwójnie, gdyż równie trudno przychodzi wyobrażenie sobie takich przekształceń, które nie zakładają występowania obszarów pewnej stabilności. W badaniach nad idealizmem autorka skupiła się na poszukiwaniu przejawów stabilności tego zjawiska na przestrzeni lat, badaczka obrazu językowego rodziny poszukiwała przejawów zmiany w obrębie, jak się okazało, zjawiska względnie stabilnego. Trudnym wyzwaniem stojącym przed badaczem podejmującym się prowadzenia badań diachronicznych wydaje się zatem rozpoznanie nie tylko charakteru, ale i rozmiaru zaobserwowanej zmiany.

Motywy podejmowania badań diachronicznych

Jak wspomniano we wstępie, prowadzenie badań diachronicznych wydaje się obowiązkiem badacza zjawisk o charakterze społecznym. Warto jednak postawić pytanie o to, czy motywacja poznawcza jest jedyną, jaka przyświeca badaczom podejmującym wysiłek przeszukiwania materiałów o charakterze historycznym i zestawiania ich z danymi pochodzącymi ze współczesności.

Andrzej Szpociński i Piotr Tadeusz Kwiatkowski (2006), przedstawiając różne motywy zwracania się ku przeszłości, wskazują, że zainteresowanie historią jest takim typem odniesień do przeszłości, który charakteryzuje krańcowa bezinteresowność, zainteresowanie przeszłością dla niej samej. Przeszłość postrzegana jest tu jako dziewiczy świat, który czeka na odkrycie. Badacz odkrywający świat przeszłości może jednak zwracać się ku niej, kierując się jedną z dwóch wymienionych przez Barbarę Szacką (2006) orientacji przeszłościowych. Orientacja historycystyczna zawiera w sobie przekonanie, że przeszłość nie jest przeciwieństwem teraźniejszości, ale jest z nią związana. W orientacji eskapistycznej natomiast teraźniejszość jest odrzucana, jako czas, w którym zostały zagubione cenne wartości realizowane dawniej, przeszłość natomiast ulega idealizacji; teraźniejszość nie jest postrzegana jako kontynuacja przeszłości, lecz jako jej zaprzeczenie.

Wydaje się, że nastawienie eskapistyczne charakteryzuje przede wszystkim osoby starsze, które idealizują wspomnienia czasów młodości, wydarzenia bieżące zaś deprecjonują. Nostalgia, czyli złożona emocja, której komponent poznawczy odnosi się do przeszłości, czemu towarzyszy emocja zadowolenia, a jednocześnie tęsknoty i poczucia straty, przynosi, jak twierdzą badacze z University of Southampton, wiele zysków. Osoby silnie doświadczające nostalgii charakteryzuje jednocześnie silniejsze poczucie przynależności, lepsze rozumienie związków między teraźniejszością i przeszłością, wyższa samoocena i pozytywny nastrój (Hepper i in., 2012). Nostalgia, odsyłając ku przeszłości, chroni przed samotnością doświadczaną w teraźniejszości. Sztompka (2012) wskazuje jednak, iż strategia odwrotu od teraźniejszości/nowoczesności

jest jedną ze ścieżek, którymi podążają mieszkańcy ponowoczesnego świata niezależnie od wieku. Ucieczka w przeszłość, niekoniecznie własną, wiąże się z narastającą świadomością i coraz pełniejszym rozpoznaniem różnych negatywnych aspektów i konsekwencji nowoczesności. Przyszłość, w przeciwieństwie do przeszłości wydaje się po prostu... nie mieć przyszłości.

Badawcza chęć zanurzenia się w przeszłości może wyrastać z oświeceniowego pragnienia poznania tego, co nieznanne, z bezinteresownego pragnienia ukazania całego bogactwa danego zjawiska. Badania Szackiej (2006) pokazują co prawda, że stopniowo zmniejsza się zainteresowanie Polaków przeszłością, nasz horyzont czasowy, głównie na skutek oddziaływania mediów, uległ znacznemu skróceniu, a „żywołność literackiego bestsellera mieści się w przedziale wyznaczonym przez okres ważności mleka i jogurtu” (Bauman, 2012, s. 7), ciągle jednak sentymentalna nostalgia wydaje się naszą charakterystyką narodową. Z dotyczących perspektywy temporalnej badań Szackiej (2006) wynika, że najczęstszymi odpowiedziami na otwarte pytanie „Polska ma...” udzielanymi przez polskie dzieci są: „zabytki, muzea, własną przeszłość”. Dla porównania młodzi Szwajcarzy najczęściej wskazywali na cechy krajobrazu ich ojczyzny, a Brytyjczycy skupiali się na ludziach i zasadach cementujących naród. Przeszłość wydaje się naszym istotnym zasobem, przedmiotem dumy, lecz wcale niewzmożonego zainteresowania. Stopień poznawczego zainteresowania przeszłością wydaje się niewielki. Młodzi badacze szczycą się, że w wykorzystywanej przez nich literaturze nie ma pozycji „przeterminowanych”, ważne i dobre wydaje się tylko to, co powstaje teraz.

Przyjmowana przez współczesnych perspektywa przeszłościowa, jak uważa Szacka, ulega nadmiernemu obłożeniu indywidualizmem. Zdarzenia z przeszłości wydają się tylko wtedy ważne, jeśli ważne są osobiście istotne dla jednostki. Obraz przeszłości kształtowany jest na podstawie własnych wspomnień, emocji czy działań. Nie będę ukrywać, że to właśnie sentymentalna i nostalgiczna lektura dzienników pisanych przez młodzież w okresie dwudziestolecia międzywojennego, podsycana namysłem nad losem autorów, których wczesna młodość przypadała na okres II wojny światowej, skłoniła mnie do badania młodzieńczego idealizmu. Na tej podstawie mogę stwierdzić, że choć emocjonalne zainteresowanie problemem niewątpliwie zwiększa zaangażowanie badacza w prowadzone badania, wiąże się jednak ze zbyt dużym ryzykiem utraty należnego obiektywizmu.

W świetle powyższych rozważań pozostaje mieć nadzieję, że badaczy podejmujących rozważania w nurcie diachronicznym charakteryzować będzie przede wszystkim orientacja historycystyczna, pozbawiona sentymentalnej idealizacji przeszłości, pozwalająca na dostrzeżenie w przeszłości istotnych tropów wiodących do świata teraźniejszości. Orientacja ta, sukcesywnie rozwijana w kolejnych pokoleniach badaczy, pozwoli ujęciu diachronicznemu na znalezienie stałego miejsca w badaniach nad rozwojem.

LITERATURA

- Babbie E. (2007), *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bauman Z. (2012), *Kultura jako praxis*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czerniej K. (2011), *Rodzina i media w słowniku dziecka średniego dzieciństwa: Ujęcie diachroniczne*, niepublikowana praca magisterska przygotowana pod kierunkiem M. Kielar-Turskiej, Kraków: Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński.
- Gillet M.St. (1933), Prądy umysłowe wśród dzisiejszej młodzieży, *Przegląd Powszechny. Zeszyt Jubileuszowy*, s. 432–449.
- Gurycka A. (1991), *Światopogląd młodzieży*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Hepper E.G., Ritchie T.D., Sedikides C., Wildschut T. (2012), Odyssey's end: Lay conceptions of nostalgia reflect its original Homeric meaning, *Emotion*, 12, s. 102–119.
- Kielar-Turska M. (2012), O zmienności autorytetu, *Wychowawca*, 10, s. 5–9.
- Stawiarska K., Kielar-Turska M. (2014), Kategoria rodziny w słowniku dzieci okresu średniego dzieciństwa. Ujęcie diachroniczne, *Problemy Wczesnej Edukacji*, 25, s. 45–59.
- Szacka B. (2006), *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szafrńska I. (2001), *Idealizm współczesnej młodzieży*, nieopublikowana praca magisterska przygotowana pod kierunkiem M. Kielar-Turskiej. Kraków: Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński.
- Szpociński A., Kwiatkowski P.T. (2006), *Przeszłość jako przedmiot przekazu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sztompka P. (2010), *Socjologia zmian społecznych*, Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Sztompka P. (2012). *Socjologia. Analiza społeczeństw*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Szuman S., Pieter J., Weryński H. (1933), *Psychologia światopoglądu młodzieży*, Lwów: Wydawnictwo Książnica – Atlas.
- Zgólkowa H. (1990), *Świat w dziecięcych słowach*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Zgólkowa H., Bułczyńska K. (1987), *Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym. Listy frekwencyjne*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Żebrowska M. (red.) (1986), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.